

Kitap Tanıtımı ve Değerlendirme

“Ahıska Bölgesindeki Gürcülerin Konuştuğu Türk Ağzı”

“Turkish Dialect Spoken by Georgians in The Ahıska Region”

“Турецкий диалект, на котором говорят грузины района Ахыска”

Ezgi Dadaş¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11382482>

Geliş Tarihi: 6.04.2024

Kabul Tarihi: 14.05.2024

Eser Adı: M. Aliyeva Çınar (2021). *Ahıska Bölgesindeki Gürcülerin Konuştuğu Türk Ağzı* (2. Baskı). Ankara: Astana Yayınları. 418 s.

Ahıska Türkleri, yüzyıllarca günümüzde Gürcistan'ın sınırları içinde kalan ve Edirne Antlaşması'na kadar Osmanlı toprağı olan Türkiye'nin Kuzeydoğusundaki Ahıska bölgesinde yaşamışlardır. Ahıska Türkleri, Türkçe konuşan, Müslüman ve Hanefi-Sünnî mezhebine bağlı olan bir halktır. Eski bir Türk yurdu olan Ahıska; Atabek Yurdu'nun Edirne Antlaşması'ndan sonra Osmanlı toprağından koparılıp sınır ötesinde bırakılan özel ve jeostratejik konumuna sahip olan bir yerleşim yeridir (Aydınğün & Aydınğün, 2015; Çınar, 2023).

Ahıska bölgesinin varlığı, milattan önceye kadar dayanır. Bu bölgede tarihte iz bırakan ilk Türkler Kimmerlerdir. Kimmerleri takip eden ve bu bölgeye gelenler Sakalar (İskitler), Hunlar, Sabirler, Göktürkler, Bulgarlar, Ogurlar, İdil Bulgarları, Macarlar, Hazarlar, Avarlar ve Kıpçaklar olmuştur. Atabek beyliği, 1267 yılında kurulmuş olup 310 yıl varlığını sürdürerek Anadolu'nun en uzun ömürlü beyliklerinden biri olmuştur. Bu beyliğin sınırları dâhilinde Ahıska, Ahılkelek, Azgur, Altunkala, Çıldır, Ardahan, Göle, Posof, Şavşat, Artvin, Ardanuç, Oltu, Bardız, Narman, Yusufeli, İspir, Bayburt, Tortum illeri yer almaktaydı. 1578 senesinde Osmanlı Devleti'nin Gürcistan'ı fethetmesiyle bu topraklar Osmanlı topraklarına bağlanmıştır. Ahıska vilayeti olarak bilinen bu bölge, 250 yıl Osmanlı Devleti idaresinde kalmış, 1828 yılına gelindiğinde, Osmanlı'dan koparılarak Rus işgali altına girmiştir. 1921 yılında ise bu bölge Moskova ve Kars antlaşmalarıyla Gürcistan toprağı olmuştur (Aydınğün & Aydınğün, 2015; Çınar, 2015; Aliyeva Çınar, 2021).

Ahıska Türkleri, bu bölgeden 1944 yılında Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan gibi ülkelere sürgün edilmişlerdir. 1957 yılına kadar sıkıyönetim altında yaşayan Ahıska Türkleri, bu tarihten sonra anavatan Ahıska'ya dönmek istedilerse de Gürcistan'a giriş yasağından dolayı dönememişlerdir. Ancak Ahıska'ya daha yakın olabilmek için bazıları Kafkasya'ya, bir kısmı da yaşanan bazı tarihî olaylardan dolayı farklı ülkelere yerleşmiştir.

Ahıska Türkleri, günümüzde başta Türkiye olmak üzere Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Rusya Federasyonu, Gürcistan, Ukrayna ve Amerika Birleşik Devletleri'nde dağınık olarak yaşamaktadırlar. Ahıska Türkleri, birçok farklı ülkede yaşıyor

¹ Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora öğrencisi, ezgidadas@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3473-8594.

olsalar da Doğu Anadolu ağzının devamı olarak görülen ağızlarının özelliklerini hâlâ korumaktadırlar. Kars, Ardahan, Artvin ve Çoruh bölgesi ile kültürel ve sosyal ilişkiler içerisinde olunması sebebiyle Ahıska bölgesi ağzı, bu bölgelerin ağızları ile ortak özellikler gösterir.

Gürcülerin Sa-atabago, Türklerin ise Atabek Yurdu adı ile bildikleri bu bölgede çok değerli sözlü anlatım ürünleri oluşturulmuştur. Masal, destan, bilmece, türkü ve ninni gibi ürünlerin Türkçe ile oluşturuldukları ve bu bölgede yaşayan diğer halklar için bu dilin *lingua franca* (ortak iletişim dili) olarak tanımlandığı bilinmektedir (Aliyeva Çınar, 2017). Bölgedeki giyim-kuşam ve yemek adları incelendiğinde de birçok kelimenin Türk dilinden Gürcü diline geçtiği ve Gürcülerin bu kelimeleri kullandıkları anlaşılmıştır. Bu sebeple, “*Ahıska Bölgesindeki Gürcülerin Konuştuğu Türk Ağzı*” adlı eserde bugün hâlâ bu bölgede yaşayan Gürcülerin kullanmaya devam ettikleri Türk ağzının araştırılması amaçlanmıştır.

“*Ahıska Bölgesindeki Gürcülerin Konuştuğu Türk Ağzı*” adlı eser, giriş ve 4 bölümden oluşmaktadır. Eserin *Giriş* bölümünde öncelikle ağız araştırmaları ve çalışmada yapılan derleme ile ilgili bilgiler verilmiştir. Daha sonra ise bölgede ağız araştırmaları ve derleme yapılırken karşılaşılan zorluklardan bahsedilmiştir. Bu bölümde, dikkatleri oldukça çeken bir bilgi bulunmaktadır. Bölgede, Türkçe kavramının farklı bir şekilde algılandığı, kişilerin Türk dilinden bahsederken “Müslümanca” şeklinde bir terim kullandıkları belirtilmiştir. Bu durum, bölgenin Türklere ve Türk diline olan bakışı hakkında bize açık bir fikir vermektedir.

Eserin *Birinci Bölümü*'nde 3 alt başlık yer almaktadır: “*Ahıska'nın Coğrafi ve Demografik Yapısı*”, “*Ahıska'nın Kısa Tarihi*” ve “*Ahıska'nın Kültürel Yapısı*”.

“*Ahıska'nın Coğrafi ve Demografik Yapısı*” adlı alt bölümde, öncelikle Ahıska bölgesinin neresi olduğu açıklanmıştır. Daha sonra ise Ahıska bölgesinin coğrafi özellikleri aktarılmış olup bu bölgede yaşayan halkın uğraştıkları işler ile ilgili bilgiler verilmiştir. Bu başlık altında son olarak bölgenin tarihsel süreç içerisindeki demografik yapısı tanıtılmıştır. Demografik yapı ile ilgili verilmiş bilgiler, bölgenin nüfusu ve soy bilgileri ile ilgilidir.

Bölümün ikinci alt başlığı ise “*Ahıska'nın Kısaca Tarihi*”dir. Bu bölüm kendi içinde dört başlıkta verilmiştir: “*Atabekler Devleti*”, “*Ahıska Paşalığı*”, “*Ahıska'nın İşgali*” ve “*20. Asrın İlk Yarısında Ahıska*”.

“*Ahıska'nın Kısaca Tarihi*” adlı alt başlığın girişinde, öncelikle Ahıska’da yaşayan Türk toplulukları ile diğer topluluklar hakkında bilgiler verilmiştir. Ardından bu bölgede hüküm sürmüş devletler açıklanmıştır. Daha sonra *Atabekler Devleti*’nin nasıl ve kimler tarafından kurulduğu ve yönetildiği ile ilgili bilgiler verilmiştir. Buna göre bu bölgenin Kıpçaklı Atabek sülalesi, Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safeviler tarafından yönetildiği açıklanmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti’nin idaresi altındaki Ahıska bölgesi ile ilgili bilgiler de yer almıştır. *Ahıska Paşalığı* olarak varlığını sürdüren bu bölgenin topraklarını kendi topraklarına katmak için Osmanlı ordusunun göstermiş olduğu yoğun çabalardan bahsedilmiştir. Bu çabaların sonucunda beylik adı ile bilinen devletin, Osmanlı Devleti’nin bölgede hüküm sürmesi ile birlikte paşalık hâline gelmiş olduğu ifade edilmiştir. Bu toprakların Osmanlı Devletine katılması ile birlikte bölgede yaşanan olumlu anlamdaki değişimlerden ve gelişimlerden de söz edilmiştir. *Ahıska'nın İşgali* ile ilgili olarak bölgenin Ruslar tarafından işgal edilmesi sürecinden bahsedilmiş olup bu süreçte Rus ordusuna destek veren ülkeler açıklanmıştır. Son olarak *20. Asrın İlk Yarısında Ahıska* adlı alt başlıkta, 1829’daki Edirne Antlaşması sonrası Rusların ve Ermenilerin Ahıska bölgesinde uygulamış oldukları politikalarından bahsedilmiştir. 1878 yılındaki Osmanlı-Rus savaşı sonrası Doğu Anadolu bölgesine olan yoğun Ermeni göçü sebebiyle bölgenin demografik yapısının oldukça değiştiği yönünde bilgiler verilmiştir. 1918 tarihinde imzalanan antlaşma ile Kars, Ardahan, Batum ve bu şehirlere bağlı olan yerler tekrar Osmanlı Devletine bağlanmıştır. Fakat bölgede bulunan Rusların, Ermenilerin ve Gürcülerin bu durumdan hoşnut olmamaları sebebiyle Türk halkının siyasi tedbirler aldığı aktarılmıştır. 1921 yılında ise millî mücadeleye önderlik eden Mustafa Kemal Paşa ile Türk toprakları kurtarılmış olup Ahıska ve Batum düşman işgalinden temizlenmiştir. Fakat siyasi antlaşmalar sonucunda bu toprakların tekrar Rusya’ya terk edildiği ifade edilmiştir.

“*Ahıska'nın Kültürel Yapısı*” adlı üçüncü alt başlık altında, Atabek yurdunda doğan âşıklık geleneğinden söz edilmiştir. Ahıska âşıklarının isimleri örnek verilmiştir. Bu bölgede, âşıklık geleneğini sürdüren çok sayıda ozanın yetiştiğinden bahseden araştırmacı Âşık Ruhanî, Âşık Mahmut, Âşık Murat, Âşık Gülali gibi ozanların isimlerini zikretmiştir. Bu âşıklar, Gürcü ve Ermeni kültürlerini de etkileyerek Türk olmayan âşıkların yetişmesine de vesile olmuşlardır (Aliyeva Çınar, 2021: 19). Ayrıca bu bölümde bölgenin giyim-kuşam ve yemekleri ile ilgili kültürel unsurlar üzerinde durulmuştur.

Eserin *İkinci Bölümü* olan “*Dil İncelemesi*”nde Ahıska Türk ağızı incelenmiştir. Bu bölümde, Ahıska Türk ağızının ses bilgisi ile şekil bilgisi hakkında oldukça ayrıntılı açıklamalara yer verilmiştir. Buna göre Ahıska ağızının ünlüleri, normal süreli ünlüler, uzun süreli ünlüler, kısa süreli ünlüler ve ikiz ünlüler olmak üzere dört başlık altında ele alınmıştır. Normal süreli ünlüler, kendi içinde yarı kalın veya yarı ince ünlüler, yarı dar veya yarı geniş ünlüler, yarı yuvarlak veya yarı düz ünlüler olmak üzere ayrılmıştır. Uzun ve kısa süreli ünlüler başlığı altında ise ünlülerin oluşum şekilleriyle ilgili açıklamalara yer verilmiştir. İkiz ünlüler, eşit ikiz ünlüler, yükselen ikiz ünlüler ve alçalan ikiz ünlüler olmak üzere üç alt başlık altında açıklanmıştır. Ayrıca bu bölümde, Ahıska Türk ağızında ünlü uyumları, ünlü değişimleri, dil, dudak benzeşmesi, ince ünlülerin kalınlaşması, düz ünlülerin yuvarlaklaşması, yuvarlak ünlülerin düzleşmesi, geniş ünlülerin daralması, dar ünlülerin genişlemesi, ünlü düşmeleri, ünlü türemesi gibi ses olaylarına yer verilmiştir. Kitaptaki her bir ses olayı, kelimelerle örneklendirilmiştir. Ahıska ağızının ünsüzleri ise yazı dilinde bulunmayan ünsüzler, yarı boğumlanmalı ünsüzler, yarı tonlu ünsüzler olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir. Ayrıca bu başlık altında ünsüz uyumu, ünsüz değişimleri, ünsüz benzeşmesi, ünsüz türemesi, ünsüz düşmesi, ünsüz tekleşmesi, ünsüz ikizleşmesi, ünsüz

aykırılışması, tonlulaşma, tonsuzlaşma, süreklileşme, süreksizleşme, sürekli ünsüzler arasındaki değişimler, ince ünsüzlerin kalınlaşması, yer değiştirme ve hece kaynaşması gibi ses olayları ile ilgili açıklamalarda bulunulmuş, örnek kelimelere yer verilmiştir.

Şekil bilgisi başlığı altında ise adlarda kullanılan ekler, eylem çekiminde kullanılan biçim birimler, eylem çekiminde kullanılan ekler, zaman ve kip ekleri, gereklilik kipi, eylemlerin birleşik çekimleri, fiilimsiler gibi konulara yer verilmiştir. Bu konular, örnek kelimeler ile detaylı bir şekilde eserde açıklanmıştır.

Eserin *Üçüncü Bölümü* olan “*Metinler*” başlığı altında ise derleme çalışması sonucunda elde edilmiş metinlerden örnekler verilmiştir. Bu bölümde, 17 metin yer almaktadır. Bu bölgede yaşayan halk ile yapılan görüşmeler, metinler aracılığıyla tüm gerçekliğiyle ile aktarılmıştır. Bu metinlerden kısa bir kesiti şöyledir:

MÇ: *Adın nadur? Yaşın kaçtır emmi? Sen bu kövde mi dünyaya geldin?*

JD: *adım Joray. yaş seksen sekKızdır. hangi köv? bu köv Toloştur. benöevvel rokétteydim. aho rokét kövi bilersiz? rokét kövi birez yohardadır, Tağınüstünde. orasi benim kövimdi.*

MÇ: *Roket'i tuydum. He... Sen Hırtız'dan Mislimanlardan kismeyi Taniyer miydin?*

JD: *ola... hırtızlı... ben o vahıt kaç yaşındaydım? on yedii, on sekKiz. yoh... onöaltı yaşındaydımöölā... yoh o kövden kismeyi Tanimiyerdimöölā. hırtızlıler bizim köve geliyerdiler, gedyerdiler... bu kövde Toloşli kisme yohdur. burada hep rokétten gelennerdür. hırtızlı kismeyi Tanimazlar.*

MÇ: *Sen bu Misliman dilini nereden örgermişin?*

JD: *çocuħluħta mislimanarħaTaşlarım varıidi. onlarıynánöoyunöoyniyánda örgerenduh.*

MÇ: *Çocuħluktaki Misliman arħaTaşlarının adlari nelerdi? ArħaTaşlarıynen hangi oyunlari oyniyerdiz? Vahtzi nasıl geçürerdiz?*

JD: *adlari? paşavıidi, yaşavıidi. gene ná diyem sene benöölā? şafkiıidi. küçük vahtında hangi oyunlari oyniyacauħöölā? vaħti mi nasıl geçürerduħ? nasıl ki çocuħ geçürer, élā. şindiki çocuħlar şeytāndur birez. o vaħit birez şeydi öölā... (Gürcüce konuşma). kaç yaşındasın sen kázımcān?*

MÇ: *Ben kırh üç yaşındayım...” (Aliyeva Çınar, 2021, 136-137)*

Eserin *Dördüncü Bölümü* ise *Dizin* bölümüdür. Bu bölümde, metinlerde geçen kelimeler alfabetik sıraya göre sıralanarak anlamları açıklanmıştır.

Ahıska Türkleri ile ilgili hazırlanmış birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların genellikle Ahıska bölgesi ve Ahıska Türklerini açıklamaya ya da Ahıskalılardan yaşadığı coğrafyaları ele almaya yönelik olduğu söylenebilir. Ayrıca Ahıska Türklerinin yaşamış oldukları göç süreçleri ile tarihî gelişim seyirleri de çalışmalarda ele alınan diğer konulardandır. Ahıska Ağzı araştırmaları incelendiğinde ise çalışmaların genellikle Ahıska ağzının diğer Türk ağzları ile karşılaştırılması bağlamında olduğu görülür. Ahıska ağzının ses ve şekil özelliklerini ortaya koyan çalışmaların sayısı da çoktur. Fakat bu konudaki derleme çalışmalarının azlığı dikkatleri çekmektedir. Dolayısıyla alandaki bu eksikliğin giderilmesi bakımından çalışmanın oldukça önemli ve değerli olduğunu söylemek gereklidir.

Bu çalışmayı diğer çalışmalardan ayrı kılan en önemli özelliği araştırmacının Ahıska bölgesinde Ahıskalılardan kalan ve değişmeye maruz kalmayan Ahıska ağzı özelliklerinin ortaya konulmasıdır. Ayrıca araştırmacının geçmişe ait değerlerimizin ortaya çıkarılması, hatırlatılması ve yaşatılması görevini büyük bir çaba ve emekle üstlenmesidir. Eserin, hem derleme metinlerini hem Ahıska ağzının ses ve şekil bilgisini hem de Ahıska bölgesinin tarihî, sosyal ve kültürel

gelişimini ortaya koyması, bu çalışmayı oldukça kapsamlı ve nitelikli bir çalışma hâline getirmiştir.

Ağız çalışmaları, metin derleme, derlenen metinleri inceleme, sözlük ve dizin hazırlama gibi birçok aşamadan oluşmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, oldukça ciddi çaba ve emek gösterilerek oluşturulmuş bir çalışmadır. Ağız araştırmacısının derleyip bir araya getirdiği ve değerlendirdiği bu kaynak, Türkçenin gelişim ve değişim evrelerine tanık olmamızı sağlayarak bu alanda çalışmak isteyen diğer araştırmacılara da örnek olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aliyeva Çınar, M. (2017). Ahıska'da Kalan Türkçe. *Uluslararası Ahıska Türkleri Sempozyumu 11-13 Mayıs 2017 Erzincan Bildiriler, Cilt I* içinde (125-134). (Ed. Hüsrev Akın). Erzincan Üniversitesi Yayınları.
- Aliyeva Çınar, M. (2021). *Ahıska bölgesindeki Gürcülerin konuştuğu Türk ağzı* (2. Baskı). Astana Yayınları.
- Aydınğün, A. ve Aydınğün, İ. (2015). *Ahıska Türkleri: ulusötesi bir topluluk – ulusötesi aileler*. Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları.
- Çınar, İ. (2015). *Atabek Yurdu jeokültürel yaklaşım*. IQ Yayınları.
- Çınar, İ. (2023). *Etnopedagoji: Atabek Yurdu* (5. Baskı). Pegem Akademi.